

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ
БРОЙ 2
2017

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION
VOLUME 2
2017

ЛИДИЯ СТОЯНОВА И МЕТОДЪТ НА МАРИЯ МОНТЕСОРИ В БЪЛГАРИЯ

МИЛКА ТЕРЗИЙСКА

*Milka Terziyska. LIDIA STOYANOVA AND THE METHOD OF MARIA
MONTESORI IN BULGARIA*

*Дайте обичта си на децата, другото ще се „уреди“.
Димитър Кацаров*

Резюме. На основата на архивен материал (преди всичко ръкописът на Лидия Стоянова „Моята пътека в педагогията към сърцата на децата“) в статията се проследяват основните етапи в приложението на метода Монтезори в България през 30-те години на ХХ в. Един от главните разпространители на този метод у нас през този период е Лидия Стоянова, отдала 45 години от живота си на възпитанието и обучението на децата със специални образователни потребности. Завършила курса на Мария Монтезори в Рим през 1930 г., тя популяризира този метод в България от страниците на сп. „Свободно възпитание“ (Страница Монтезори) и за пръв път се опитва да го приложи в работата си с „умствено закъснели“ деца в столичното училище „Н. Михайловски“ (а след това и с нормално развити деца в забавачницата към училището на В. П. Кузмина). По-късно продължава работата си при много по-добри условия в опитното училище към училище „Св. св. Кирил и Методий“, където вече са налице двата основни фактора – средата и дидактическият материал, и има възможност да разгърне творческия си талант на педагог.

В статията освен основните етапи в приложението на метода Монтезори от Лидия Стоянова през 30-години на ХХ в. в България, са представени и основни нейни публикации в сп. „Свободно възпитание“, в които тя теоретично осмисля работата си и представя метода Монтезори на читателите.

Ключови думи: Мария Монтезори, Лидия Стоянова, метод Монтезори, умствено закъснели деца, детска градина, училище.

Abstract. On the basis of archival material (above all Lydia Stoyanova's book "My Path in Pedagogy to the Hearts of Children"), the article reviews the main stages in the application of the Montessori method in Bulgaria in the 1930s. One of the main distributors of this method in our country during this period is Lydia Stoyanova, who has given 45 years of her life to the education and training of children with special educational needs. Having graduated the

Marie Montessori course in Rome in 1930, she promoted this method in Bulgaria from the pages of the "Svobodno vazpitanie" magazine ("Montessori Page") and for the first time tried to apply it to work with "mentally-distant" children in "N. Mihailovski" school in Sofia (and then with normal children in the kindergarten at V.P. Kuzmina's school. Later on she continued her work at much better conditions in the experimental school "St. St. Cyril and Methodius", where the two main factors - the environment and the didactic material - were already present, and she had the opportunity to develop her creative talent as a pedagogue.

In the article, apart from the main stages in the application of the Montessori method by Lydia Stoyanova in Bulgaria in the 1930s, main publications in "Svobodno vazpitanie" are presented, in which she theoretically reflects on her work and presents the Montessori method to readers.

Keywords: *Maria Montessori, Lidia Stoyanova, Montessori method, mentally delayed children, kindergarten, school.*

Интересът към прилагането на метода Монтесори в България се породи у мен по време на работата ми над монографията за Димитър Кацаров и разпространението на идеите на новата педагогика у нас¹. По това време се запознах с непубликуваните все още ръкописи на Ив. Г. Лекарски² и Лидия Стоянова³, съхранявани в Научно-техническата и педагогическа библиотека към НАЦИД. Тези документи са ценни свидетелства както за началото на специалното образование у нас, така и за проникването и разпространението на новите педагогически учения, част от които е и методът на Мария Монтесори.

Целта на настоящата статия е, на основата на горепосочените архивни материали и публикации на Лидия Стоянова в списание „Свободно възпитание“, да представи нейното все още малко познато дело, свързано с прилагането на метода Монтесори в работата с деца със специални образователни потребности в няколко столични училища. Това дело е изпълнено с много трудности, лишения, отказ от личен живот, но то е и вдъхновяващо преди всичко със своята безкрайна любов към децата и вярата във възможностите на всяко дете.

Българската секция от международното дружество Монтесори (А. М. I.)⁴ се основава през пролетта на 1933 г.⁵ с цел “да разпространява метода, както и да го пази от изопачаване и криви тълкувания”. Членството е открито – за всички, “които се интересуват и съчувствуват на педагогическите идеи и дело на г-жа Монтесори” (Стоянова, 1934, 1-2). Председа-

тел на секцията е проф. Димитър Кацаров, председател и на Българската секция от Международната лига за ново възпитание. Орган на международното дружество Монтесори е списание “Монтесори”, издавано в Италия. Българската секция от международното дружество Монтесори от 1934 г. открива своя страница “Монтесори” в списание „Свободно възпитание“, издавано и редактирано от проф. Димитър Кацаров⁶. Тук се публикуват материали, които дават ценни сведения за прилагането на метода Монтесори в българските училища през 30-те години на XX в.

Още преди създаването на българската секция от международното дружество Монтесори на сбирките на софийската група към българската секция от Международната лига за ново възпитание се четат реферати, посветени на метода Монтесори. Техен автор е най-вече Лидия Стоянова, която е първият български педагог, следвал и завършил в Рим международния педагогически курс на Мария Монтесори. Нейният метод е един от многото опити през този период да се преобразува училището в духа и изискванията на „новото време“.

I. Методът Монтесори, представен от Лидия Стоянова

1. Самодейност, свобода и опит

За метода Монтесори Лидия Стоянова пише: „Монтесори не само че не откъсва детето от неговата среда, но и изисква възрастните да създават такава и да оставят малкото свободно да живее и да се развива в нея.“ (Стоянова, 1932, 1-2)

По повод *средата* Лидия Стоянова представя мнението на самата Монтесори: „Ако искаме да опознаем детето и да открием способностите, заложи в него, трябва да му дадем среда, която да отговаря на неговите нужди и в която да го оставим да действа свободно.“ Стаята на детето, както в дома му, така и в училището, трябва да е старателно и грижливо подредена. Тази стая да има малки прозорци и врати, чиито дръжки са поставени на такава височина, че детето да може да ги отваря само, без чужда помощ. Мебелите в стаята трябва също така да бъдат малки, за да

може детето самò да ги размества и пренася. Да има умивалник с пълнен комплект прибори за миене и вчесване, също с малки размери. Стените и покъщнината да са боядисани в светли приветливи цветове. На стените да бъдат закачени красиви картини, на подходяща за детето височина, на които да са изобразени предмети от ежедневието му. Да има също така цветя, посадени в светло боядисани саксии.

По отношение на *възпитателя* Мария Монтесори отрича класическата двойка възпитател, който поучава, и ученик, който трябва да възприема. Според нея ролята на възрастния е да наблюдава децата, без да се намесва и без да се старее да придаде формата на „своя собствен калъп“ върху тях. Възрастните могат да помагат на детето в случаите, когато то самото почувства нужда от тази помощ и самò я поиска.

Учителите трябва да са подготвени за работа с деца. Те трябва да са носители на морално и духовно богатство. В класовете, в които се преподава по метода Монтесори, учителят не поучава, не налага, не говори. Той трябва да даде на детето необходимото, да му го покаже по най-достъпния и прост начин. Освен морална подготовка, учителят трябва да има и практическа – да владее техниката на упражнение с материала, да знае да показва на децата как да работят. Преди всяко упражнение учителят трябва сам да е упражнил и повторил няколко пъти дадено действие.

Учебните предмети в училището по метода Монтесори са същите, както и в другите училища, но разликата е в по-особения начин на изучаване. В стаите, върху масички и долапчета, е нареден специален дидактически материал. Упражненията се дават постепенно – започва се първо от такива, които се извършват в практическия живот – миене, чистене и т.н. Постепенно се дава сетивния материал, а след това и останалия. Децата са свободни да правят това, което искат и почти всяко дете работи с различен материал.

Всеки *урок* се състои от три елемента: 1) на детето се дава съответния материал; 2) оставя се то да го разгледа и проучи; 3) учителят пита за най-основните характеристики на материала. Много важно условие е учителят да говори и действа съвсем ограничено и да не поправя децата. Отделните

деца имат различен ритъм на работа: някои деца работят с едни и същи материали няколко дни, други бързо ги сменят. Няма ограничение за времето за работа с даден материал. Децата стават, връщат вече използвания материал на мястото му и вземат това, което им е нужно, разговарят тихо помежду си.

В часовете по *гимнастика* децата вървят под такта на музиката от пиано по начертана на пода линия. Има и *уроци по мълчание*: децата затварят очи и си почиват. Учителката се отдалечава и след малко започва да ги вика по име (шепнешком) при нея. Децата стават безшумно, оставят столчетата си и отиват при нея.

Важни фактори във възпитанието са средата и моралът на учителя. Децата свикват да се самодисциплинират. Главните начала на метода Монтесори са *самодейност, свобода и опит* (Стоянова, 1932, 1-2).

2. Свобода и дисциплина у Монтесори

Във всяко отделение Монтесори отначало съществува голямо безрежие, но след време резултатите са налице. Според Лидия Стоянова в този начален етап не трябва да се допускат посетители, особено такива, които се отнасят с недоверие към този метод, защото „те може да решат, че свободата в това отделение се е преобразила в слободия, а то самото – в стадо без овчар“ (Стоянова, 1940, 1-2). Само хора, които истински разбират метода Монтесори, могат да бъдат допускани в отделението. Този начален период е и най-трудният във възпитанието.

В отделенията Монтесори няма никаква програма. След първоначалния период на адаптация всяко дете работи с увлечение и се съобразява да не пречи на другите, така както и то не обича да му пречат. В класовете Монтесори има много картини, които не пречат на децата да работят съсредоточено и с голямо увлечение. Освен това доста често разглеждането на една картина може да даде много повече от няколко безинтересно преподадени урока.

В класа на Монтесори децата могат да стават, да се разхождат из стаята или да излязат в градината, могат да разговарят с учителката или с другарчетата си и сами да си преценят дали искат да работят или да играят. Въпреки това там няма шум, викове или хаос. Резултатите се постигат по-бавно, но за сметка на това са по-дълготрайни.

За учудване на много хора „в отделенията Монтесори има дисциплина в свободата, както и свобода в дисциплината“. „Целта е да се дисциплинира малкото именно чрез дейност, чрез подвижност и работа към добро“ (Стоянова, 1940, 1-2).

Една от първите стъпки по пътя към успеха е да се създаде подходяща атмосфера, среда, в която детето да работи и да може да постигне поставените му цели и задачи. Възпитателят трябва да наблюдава всяко действие, активност, постъпка, реакция на детето и да съумее добре да разбере, оцени и диагностицира всичко това. По тази причина възпитателите трябва да са особено опитни. Полезно е само това педагогическо въздействие, което се стреми да помогне на детето да се развива напълно и всестранно. Дисциплината не се постига с упреци, мъмрене или словесни убеждения. Същината на метода Монтесори е да се остави детето да работи това, към което го подтиква интересът.

Според Лидия Стоянова възпитателите се отнасят към децата като към кукли и в много от дейностите, които детето трябва само да извършва, възпитателят го отменя, което е грешка. Например, обличането, събличането, храненето и т.н. То трябва да бъде оставено само да се справи с тези дейности, за да може по-бързо да се научи да ги извършва.

Послушанието се явява, след като духовната личност постигне по-сложно развитие. При развитието на умението на детето да се подчинява Монтесори различава три фази:

1) Несъзнателна – детето не слуша не защото не желае, а защото не може.

2) Съзнателна – детето чува и разбира какво искат от него, но волята му не е достатъчно силна, за да изпълни изискванията. През тази фаза дете-

то иска, но все още не може да осъществи зададеното му.

3) Волева – детето върши вече всичко свободно, волята му е достатъчно развита.

Всички деца са твърде чувствителни към живителните лъчи на слънцето на свободата, търсят го и се стремят към него. „Аз съм обиколила и посетила такива училища в Италия, Швейцария, Франция и Холандия – пише Лидия Стоянова, – и навсякъде децата, макар и от разна народност и темперамент, работиха с еднакво увлечение и картината на класа навред бе същата, с тази разлика само че русите главички на холандчетата заменяха южния тип на италианчетата.“ (Стоянова, 1941, 5-6) Монтесорските ученици се отличават със свободно, естествено държание – с простота, непринуденост и искреност. „У госпожа Монтесори думите вървят след опита.“ (Стоянова, 1941, 5-6) В своите публикации по темата на страниците на списание „Свободно възпитание“ Лидия Стоянова дава множество примери, които доказват основните идеи на Мария Монтесори.

3. Избухвания

Мария Монтесори нарича „избухвания“ тези случаи в педагогическата практика, когато внезапно, неизвестно как, кога, по какъв начин, детето изведнъж постига някакво знание, някаква сръчност, за която дълго време се е подготвяло. Лидия Стоянова обяснява, че в хода на усвояването на дадена дейност или умение много често детето не показва никакъв прогрес с упражненията, но в даден момент то изведнъж успява да се справи добре с поставената му задача – това именно се определя като „избухване“. При работа с нормално развиващи се деца преподавателите, възпитателите, родителите стават свидетели на тези специфични процеси многократно. При възпитанието и обучението на умствено закъснели деца тези т. нар „избухвания“ са „светли и щастливи мигове“ (Стоянова, 1942, 7-8). Лидия Стоянова разказва за пет случая: „една моя ученичка – имбецилно дете – дни и месеци подред прилежно смяташе все с материала Монтесори по смятане, тъй като умственото смятане ѝ беше недостъпно“ и след едно та-

кова „избухване“ детето една сутрин казало: „Няма вече да взема синците: аз знам колко е 5+4“ и след това детето започнало по-малко или повече да се справя самостоятелно със смятането (Стоянова, 1942, 7-8). И докато „експлозиите“ са пагубни за всичко материално около нас, то те в детския живот са постигане на знания, качване по стъпалата на духовното издигане.

4. „Нека опознаем детето!“

Лидия Стоянова смята, че възрастните не трябва да пречат на малките деца, а по всякакъв начин да гледат да им помогнат. Но в действителност не става така. Толкова желаното дете още с раждането си започва трудна борба с родителите си, за да защити своите права. Дълг на всеки родител е да разбере своето дете, да знае неговите желания, стремежи, нужди. А за да може родителят да го разбере, той първо трябва да го опознае. Родителят трябва винаги търпеливо да изслушва детето си и да му отговаря така, че да задоволи любознателността му по най-ясен, разбран и достъпен за него начин. Родителите трябва да се отнасят към детето с уважение, а не със снизхождение или подигравки. Децата имат голяма нужда от внимание, трябва да бъдат изслушвани търпеливо като приятели и като равни. Презрителното отношение към тях може да създаде чувство за малоченност. На детето трябва да се гледа като на значима личност. Неговите капризи не са порок, те са защитно средство срещу някакъв вид ограничение.

Родителите винаги трябва да изслушват търпеливо децата си и да се стараят да разбират техните постъпки. Те не бива да дразнят и ядосват децата си, трябва да щадят техните нерви и да ги съхранят за бъдещето им. Ако искаме децата да не лъжат, да ценят истината, то възрастните също не трябва да лъжат, да бъдат честни с тях, да запазят тяхното доверие. В отношенията с децата е необходимо да се избягва грубия тон, скандалите. Децата трябва да растат само в топла и любяща среда. Родителите трябва да бъдат искрени и честни с децата си. В противен случай те могат да станат плашливи, неуверени и нервни (Стоянова, 1942, 3-4).

5. Училищата Монтесори в Холандия

Холандия е второто отечество на метода Монтесори. Името на Мария Монтесори е на висока почит в тази страна. В Холандия по това време съществуват детски градини, основни училища и гимназии, създадени по метода Монтесори. В края на 30-те години на XX в. Лидия Стоянова заминава за Холандия, за да проучи как функционират там училищата Монтесори. В едно от посетените от нея училища, в надземния етаж, се помещавала детска градина. Тя се състояла от класове – групи за деца от 3-4, 4-5, 5-6-годишна възраст. Стаите били големи, светли и приветливи. Всяка стая била съединена без преграда или врата с по една или две странични малки стаи – стая за дрехите на децата; стая за уединение, откъсване от работната среда; стая за работа. Навсякъде пред прозорците имало много цветя, посадени в саксии (Стойнова, 1938).

Независима от малката си възраст децата още с влизането си се залавяли за работа – тихо, сериозно и дисциплинирано. Техният брой бил от 30 до 50 деца в клас. Всички работели индивидуално. Едно 4 и половина годишно дете неуморно пишело на черна дъска цифри, други решавали задачи по материала за смятане, някои четели, други чистели обувките си, миели чинии, стъклата на прозорците и т.н. Сред тази атмосфера на съсредоточена и сериозна работа от страна на децата и зачитане на тази работа, уважение и обич от страна на възрастните, в тези детски домове се развивали, действали и оформяли личността си малки дечица, постепенно превръщащи се в съзнателни, дейни и полезни членове на обществото. В Монтесорските детски градини се поставят основите на разумно съзнателно и пропито с интерес и обич отношение към учението и знанието (Стойнова, 1938).

През 30-те години на XX в. методът Монтесори е разпространен в целия свят. Прилагал се е с успех в Европа, Африка, Америка и Азия (особено в Индия).

II. Методът Монтесори в България през 30-те години на XX в.

1. Биографични данни за Лидия Стоянова

Биографичните данни за Лидия Стоянова, с които разполагам засега, са оскъдни. Тук се опирам най-вече върху сведенията, които тя самата е оставила в ръкописа си „Моята пътека в педагогията към сърцата на децата“ (ръкопис, съхраняван в Библиотеката по педагогика към ЦИНТИ). Това, което се знае е, че Лидия Стоянова е родена около 1901 г. в гр. Ловеч в семейството на професора по медицина Параскев Стоянов (Бойчев, Б., С. Израел, 1971), основоположник на хирургията и морелечението в България.

През 1923 г. Лидия Стоянова завършва Софийския университет, специалност философия и педагогика. Кариерата ѝ като учителка е свързана най-вече с паралелките за бавноразвиващи се деца⁷ в София, където „е оставила най-много положителни следи“ (Лекарски, 1955). От края на декември 1923 г. до септември 1924 г. тя работи в училище „Св. Климент“⁸ на ул. „Странджа“ в паралелка за „умствено изостанали деца“. Притеснена от липсата на практически опит, тя споделя това с учителя си от университета проф. Димитър Кацаров, който ѝ вдъхва кураж с думите: „Дайте обичта си на децата, другото ще се „уреди“. Съветът на своя учител тя следва през цялата си 45-годишна кариера на учителка.

През есента на 1924 г. Лидия Стоянова заминава на специализация в Париж и Брюксел. Записва се в Сорбоната, където слуша лекции по психология при проф. Жане и има консултации при проф. Клод. Посещава училища за бавноразвиващи се деца и два пъти седмично психиатрична болница със стопанство, където е имало отделение с училище за „олигофренни деца“, ръководено от проф. Симон (сътрудник на Бине при създаване на стълбицата за изследване на интелигентността). Той я приема много любезно и ѝ предоставя своя кабинет, за да изследва децата, след което сверява резултата от нейните изследвания с техните.

В Брюксел посещава училища, в които се е прилагал методът на Декроли и за бавноразвиващи се, и за нормални деца. Там работели по центрове на интереси и нагледността е била широко застъпена. Запознава се с учителите Далем и Амеид, които работят по метода Декроли. Посеща-

ва и училището чифлик на Декроли, който изнася лекция пред тях. В Швейцария се запознава с известната дефектоложка Алис Декьодр.

След завръщането си от специализация Лидия Стоянова се оказва без работа, тъй като паралелката за бавноразвиващи се деца е закрыта „по липса на подходящ учител“, така че не може да приложи наученото в чужбина при обучението на тези деца. С помощта на проф. Димитър Кацаров започва работа в училището за нови езици на Варвара Павловна Кузмина на ул. „Денкоглу“⁹ като учител по български език, руски език, история и география в прогимназията.

През 1930 г.¹⁰ във вестниците се появява съобщение за шестмесечен педагогически курс по метода Монтезори в Рим, което съвпада с намеренията на МНП да постави на по-широка основа обучението на бавноразвиващите се деца¹¹. Лидия Стоянова получава назначение за учителка в нова паралелка за умствено изостанали деца в училище „Н. Михайловски“ и само със заплата е командирована в Рим, за да изучи метода на Мария Монтезори в курса, организиран от самата нея. Лидия Стоянова не дава повече данни в ръкописа си за времето на престоя в Рим и за обучението си при Мария Монтезори. Споменава само, че тя, т.е. родителите ѝ поемат почти всички разноски по време на престоя ѝ там, тъй като заплата ѝ не е била голяма.

След като завършва курса, Лидия Стоянова се завръща в София, където ѝ е възложено да открие нова паралелка за умствено изостанали деца в училище „Н. Михайловски“. В това училище тя работи от декември 1929 г. до 1932 г. и прави първи опити да въведе метода Монтезори, но условията били повече от мизерни: липсват ѝ двата основни фактора – средата и дидактическият материал.

През 1932 г. класът получава малка, но самостоятелна стая в училище „Бр. Миладинови“. Тук Лидия Стоянова работи от есента на 1932 г. до пролетта на 1934 г. През май 1934 г., по почина на проф. Димитър Кацаров, се премества заедно с паралелката си в новообразуваното Опитно училище в училище „Св. св. Кирил и Методий“ (1934–1937) – с две помощни паралелки и две детски градини. Тук вече атмосферата е коренно различна, сре-

дата е подходяща за възпитание и има всичко необходимо, за да се приложи метода Монтесори – нова мебелировка и специалния дидактичен материал.

С подобряването на материалната база постепенно се увеличават желаещите да се запишат, но проблемът с децата от провинцията остава. Обмисля се да бъде построен пансион, в който да живеят децата от провинцията и тези, които трябва да бъдат отделени от лошото влияние на семейството и да бъдат под постоянен педагогически надзор. Така през февруари 1937 г. с нейно участие е открит образователният институт “Развитие”, където от юни 1937 г. до пролетта на 1943 г. работи с паралелката от училище „Св. св. Кирил и Методий“. Тя работи и в училището, и в пансиона. От пролетта на 1943 г. до февруари 1945 г. работи в ново-създаденото помощно народно основно училище. След това до 1949 г. работи с отделни паралелки отново в училище „Св. св. Кирил и Методий“.

Междувременно доста дълго време Лидия Стоянова работи и в училището на Варвара Павловна Кузмина (1925–1943)¹². В периода 1943–1945 г. тя се връща в Софийския университет „за опресняване на знанията“.

По-късно (1945–1950 г.) отново преподава в училище „Св. св. Кирил и Методий“, където през 1945 г. открива помощна паралелка с помощта на проф. Димитър Кацаров.

През лятото на 1943 г., 1947 г. и 1948 г. Лидия Стоянова работи в Детския морски санаториум във Варна, където са настанени деца с физически недостатъци, приковани на легло.

След 9 септември 1944 г. Лидия Стоянова помага за откриването на прогимназиални класове. Създава програма за обучение и на децата в санаториума във Варна и на Детския профилакториум в Трявна.

През 1949 г. Лидия Стоянова е назначена за директор на новооткритото помощно училище в Лозенец. По същото време е поканена да работи и в новооткритата детска психо-неврологична болница в Павлово (Княжево на спирка „Охрид“), където работи като педагог дефектолог от началото на

1950 г. до 1955 г. Извършва изследване на психичното състояние на децата и годността им за обучение. Това помага те да бъдат разпределени в съответна група, отговаряща на развитието им. След назначаването на друг дефектолог Лидия Стоянова е командирована в Окръжния психо-неврологичен диспансер да изследва децата заедно с главния лекар там д-р Д. Даскалов.

През пролетта на 1953 г. с д-р Даскалов започват да водят 45-дневен курс по логопедия за възрастни мъже, които заекват. След това се връща в детската болница, където открива летен курс за заекващи деца. За да изглади дефекта в говора на децата, тя използва много пеене и игри, в които се прилага логопедичен говор, упражнения по ритмика.

През 1955-1968 г. Лидия Стоянова работи в Научноизследователския институт по неврология и психиатрия на IV километър, като провежда логопедични курсове за възрастните в института, а за децата в дома си. Уроците започват с разнообразна говорна зарядка: броене, изреждане дните на седмицата, на месеците, заучен текст. Въвежда шестгодишните деца в елементарното писане и четене, за да не се травмират, когато постъпят в първи клас. През 1960 г. започва да се занимава с хора, болни от афазия.

В края на 1968 година, след 45 години трудов стаж, Лидия Стоянова се пенсионира.

2. Прилагането на метода Монтесори в отделението за „умственозакъснели деца“

Първият опит за въвеждането на метода Монтесори в България е направен през пролетта на 1930 г. в София, в отделението за бавноразвиващи се деца на Лидия Стоянова към първоначалното училище „Н. Михайловски“. В спомените си („Моята пътека в педагогията към сърцата на децата“) тя описва подробно трудностите, които среща при сформирването на паралелката и работата с децата. Обикаля няколко училища от съседните учебни райони и моли да ѝ изпратят умствено изостаналите деца от първо отделение. Отделението се сформира и тя започва да ра-

боти на смени със *забавачницата* при крайно мизерни условия, нямащи нищо общо с това, което е видяла в Италия: „голяма стая с няколко стари чина в дъното. Мебелировката крайно непривлекателна: масичките стари, небоядисани, неугледни. Столчетата старомодни, тежки, при това недостатъчни на брой.“ В студените дни през прозорците, които не се затваряли добре, навалявал сняг и учениците се настанявали с масичките около печката. Но често тръбите на печката падали и посипвали всичко със сажди.

Освен липсата на материални условия проблем били и децата, които били „крайно, неописуемо бедни“ и ѝ били предоставяни от родители почти напълно с думите: „Ти си им за майка и баща“ (Стоянова, 1934, 1-2). Колкото и силно да било желанието ѝ да работи с тях, те не будели у нея друго чувство, освен жалост, която се борела с отвращение: „бяха мръсни, с черно под ноктите, невчесани, с паразити в главите и дрехите“ (Стоянова, ръкопис). Сутрин децата идвали гладни на училище, „почти всички без утринна закуска“, а вечерите и обедите им били в най-добрия случай фасул, туршия или лук с хляб. Облечени в дрипи, през зимата децата треперели от студ при започване на занятията. Затова още първите дни Лидия Стоянова им организираща топла закуска (сладък чай с хляб), купувани с нейни средства, а понякога имало и втора закуска (зеленчукова супа), за която всеки донасял по нещо и сварявали супата на „кооперативни“ начала върху печката в класната стая. Това не се харесвало на колегите на Лидия Стоянова, които смятали работата с тези деца за „безнадеждна“ и докладвали на инспектора, че се пилеят пари „без полза“, а това за съжаление не било само тяхно мнение.

Лидия Стоянова оценява голямото значение на закуската и във възпитателно отношение, тъй като децата се приучвали да се държат добре на трапезата и да ядат прилично. Освен това тя се отразявала добре на децата и във физическо отношение – в края на годината те увеличили теглото си.

След закуската всяко от децата се залавяло с индивидуална работа, която го поглъщала до 10 ч., но нямало дидактически материал, с който да работят децата, след като вниманието им се умори (Стоянова, 1934, 1-2).

Трудностите ѝ продължават през цялата първа година, тъй като не била отпусната никаква сума за нейното отделение и липсвали не само помагала, но и най-необходимото за работата ѝ: тетрадки, моливи и боички. Лидия Стоянова успяла да набави от един книжен склад отпадъчни листови хартия и картон, от които направила тетрадки и блокчета, а пластилин получила като подарък от неин познат.

За този етап от живота си Лидия Стоянова пише: „Вървах през някакъв непрогледен мрак на невежество, некултурност и мизерия, мизерия и материална, и духовна. Вървах сякаш пипнешком през тъмнината, налущках пътя: как и дали ще мога да изведа тези деца на широкия житейски път. Децата нищо не знаеха, нищо не разбираха, а най-важното, нищо не ги интересуваха освен проявите на нисши, просто животински инстинкти: да се боричкат, да се бият, да си отъмщават (като се причакват на улицата)...“ (Стойнова, ръкопис).

Лидия Стоянова е имала намерение да приложи в работата си метода Монтесори, но ѝ липсвали двата основни фактора – средата и дидактическият материал. Единственото, което е можела да направи тогава, е да създаде за децата „благоотворна атмосфера“. И тя я създава – бавно, постепенно и с много усилия успява да събуди у децата интереса към учебната работа, да формира у тях хигиенни навици, да ги „цивилизова“ и да направи от тях „човеци“.

За възникналите затруднения Лидия Стоянова посочва няколко основни причини: „ 1) децата бяха събрани от 5 разни училища (в квартала „Коньовица“); 2) всички те бяха „утайката“ на отделенията: прекарвали по 2-3 години в едно отделение, следователно, напълно неспособни за нормалните отделения ученици; в клас – обекти на постоянни мъмрения и упреци за слабия успех, в къщи санкцията – бой! 3) стаята и мобилировката свършено не в Монтесорски стил; 4) нямаше, както вече казах дидактически материал“ (Стойнова, 1934, 1-2).

През първата година работата вървяла изключително трудно. Лидия Стоянова се стараела да поддържа „духа на метода“, но и той приличал на „мъждукащо кандилце“, което всеки миг заплашвало да угасне“. „Уроците

по мълчание“ можели да се нарекат така едва в края на годината. Въобще цялата първа година е била само подготвителна: да научи децата да се приобщат към новото преподаване, да отвикнат от досегашното и да се научат на самодисциплина и самодейност.

Едва през втората година резултатите започнали „да проблясват“ – не толкова големи, тъй като децата били „закъснели и бавни в развитието си“, но затова пък толкова „по-ценни и показателни“ (Стоянова, 1934, 1-2).

За работата си в отделението за бавноразвиващи се деца Лидия Стоянова споделя: „Когато дойдоха при мен учениците ми едва ли познаваха всички букви, а за четене и дума не може да става.“ Според нея по-важно за умствено къснелите деца е да могат да излагат писмено своите мисли. Работата ѝ с тези деца доказва идеята на Мария Монтесори за т. нар. „избухвания“ (експлозии). Лидия Стоянова счита, че вътрешната, огромна работа на духовния растеж остава скрита за възрастните. Тя дава няколко примера, за да покаже как могат да пишат нейните ученици – малки текстове, написани от нейни ученици на теми „Домати“, „Азия“, „Сахара“. След като са прочели няколко пъти урока, децата успяват да възпроизведат в по-малка или в по-голяма степен текстовете. Тези деца четат лошо, но разбират и могат да разкажат сравнително добре прочетеното. Лидия Стоянова разказва: „Доколкото зная (допреди няколко години поне) методът Монтесори се прилага върху умствено къснели деца само в Англия, Холандия и у нас – в моето отделение.“ Постигнатите резултати са повече от задоволителни. Те биха били наистина блестящи, ако се работеше с нормални в умствено отношение деца (Стоянова, 1936).

3. Методът Монтесори в забавачницата към училището на Варвара Павловна Кузмина

За да приложи метода Монтесори и върху нормални деца, Лидия Стоянова отваря „частна забавачница“ – в една голяма стая с пиано в училището на Варвара Павловна Кузмина. Сутрин работи с бавноразвиващите се деца, а след обяд – в частната забавачница с нормалните деца. Започва

работа преди Коледа. Учениците ѝ били на възраст от 3 и половина до 6-годишна възраст. По-малките отсъствали доста често по различни причини (отдалеченост, студ, заболявания). Само едно дете на 3 години и половина идвало редовно на забавачница и можела системно да наблюдава само него. Ето „картината“ на тези наблюдения, които илюстрират прилагането на метода Монтезори и резултатите от него в забавачницата към училището на Кузмина:

„Още първия ден, като се върнала в къщи, малката заявила на майка си: „Госпожицата каза, че аз мога всичко да правя“. А работата беше там, че, като ги въведох в новата за тях среда, аз им казах, че тази стая е тяхна, всичко могат да пишат и да вземат – само да поддържат реда и да зачитат материала – едничките заповеди на Монтезори – та малката Сийка го обобщила и пренесла въобще и в живота! Поразителна е любовта към свободата и стремежа към независимост, тъй силни дори в това мъничко същество.” (Стоянова, 1934, 1-2)

Детето работело с голямо усърдие и постоянство. В къщи не искало да разказва нищо за училището. Само когато искали да му помогнат да се облича или съблича, отказвало с думите: „Госпожицата казва, че всичко трябва сама да правя”.

Същата година е привършена и открита залата, специално построена за забавачница Монтезори към италианското училище. Така че през учебната 1931/1932 г. в София е имало три отделения, в които се е прилагал методът Монтезори, а също и през следващата година. В началото на 1932 г. в София имало вече две забавачници по този метод – едната в италианското училище, а другата – ръководена от Лидия Стоянова в училището за нови езици „Г-жа Кузмина”. По метода Монтезори се води забавачницата и отделението за бавноразвиващи се деца (Стоянова, 1934, 1-2).

През 1935 г. има две забавачници (в едната се прилага методът Монтезори, а в другата – американският метод) и две отделения за бавноразвиващи се деца, в които се работи по метода Декроли и метода Монтезори (Стоянова, 1935; Стоянова, 1936).

4. Методът Монтесори в опитното училище при училище „Св. св. Кирил и Методий“

През м. май 1933 г. е открито *опитно училище* при столичното първоначално училище “Св. св. Кирил и Методий”, ръководено от проф. Димитър Кацаров. То се помещавало в стара сграда, ремонтирана и мебелирана напълно в духа на метода. Лидия Стоянова го определя като истински „дом на децата” (Стойнова, 1934, 1-2) (по аналогия с откритата от Мария Монтесори през 1907 г. *Casa dei bambini*). Учениците, облечени в светли престилки, всяка сутрин още с идването си в училище започвали да го почистват, подреждат и украсяват. За тази цел имали малки метлички, хубави лопатки и кърпи за прах.

Стените били боядисани в приятни меки цветове, украсени с картинки от детски приказки. Подовете също били боядисани и лъснати. Стаята, предназначена за отделението, била в сиво-гълъбов цвят с фриз лястовички, пеперуди, цветя. Мебелировката е била специално поръчана за целта – леки маси, столове, шкафчета в гълъбов цвят. „Влиянието на хубавата среда – красиво боядисаните стаи, коридори, пердета по прозорците, картините по стените, аквариум с рибки, хубавата мебелировка, вази с цветя по масите и наред с това специалният монтесорски материал – всичко това оказало силно влияние върху възпитателното въздействие. Учениците облякоха приготвените за тях нови, спретнати престилки, които закриваха старите им, закръпени дрешки и се чувстваха прещастливи.“ (Стойнова, ръкопис).

Сутрин преди занятията Лидия Стоянова правела подробен преглед на чистота на децата, след което всички заедно почиствали помещението (бършели прах, лъскали пода). После сядали и слушали тиха, успокояваща музика. Това били минути на естетическо възпитание и въвеждане в музикалната култура, минути на мълчание, съсредоточаване и вглъбяване в себе си.

След това децата се залавяли за работа. „Класът ми в процеса на рабо-

та приличаше на кошер, учениците – като пчели, бръмчащи, складиращи знания в своите ограничени умове... всяко дете заето с четене, писане, смятане, или вече с география, история, естествена (вече по-големите). Поразително беше, че при тая свобода те бяха много самодисциплинирани. Класът ни (не казвам вече „ми“) представляваше миниатюрна, стегната, организирана държавица с наши правила-закони изработени, създадени в течение на четиригодишния ни съвместен живот. Правилата не бяха много, но трябваше да се спазват от всички. Протъпкана бе вече учебната пътечка и новодошлите ученици по-лесно се приспособяваха и тръгваха с другите. Когато имаше „ядка“, макар и само от няколко деца от предишните години, облекчаваше се нагаждането на новите: старите ученици ставаха нещо като локомотив, който повличаше другите по прокараните релси.“ Някои от новодошлите не можели веднага „да се влеят в класа“, затова Лидия Стоянова ги оставяла в началото да седят, без да правят нища, само гледали, слушали и се приспособявали (Стойнова, ръкопис).

Имало и други деца, които жадували да работят, но почти нищо не умеели. За да утоли жаждата им към знания, тя намирала начин и средства, за да запълни „протягащите се към работа детски ръце, защото оставени празни, те можели да се насочат към някакво пакостно действие, та вместо творци да станат рушители“.

Всяка сутрин Лидия Стоянова проверявала тетрадките с домашните работи на учениците, а те идвали при нея едно по едно да четат, да разказват прочетеното, да прегледа какво е работило в клас или да покаже събиране с преминаване на десетицата на някое дете със специалния монтезорски материал (синците).

При топло време децата излизали навън и се занимавали с ръчен труд: строили къщичка, правели цветя от разтегателна хартия, стъклопис, кукли от папие маше (което децата приготвяли сами) за новогодишната елха, лястовички от папие маше за 1 март и т. н. В края на годината правели изложби от изработените от децата предмети.

Освен с ръчен труд децата се занимавали и със селскостопанска дейност. В ранна пролет излизали навън и разкопавали дворното място, правели

ли лехи и засаждали различни култури (кой каквото желае) – царевица, слънчоглед, боб, салата, репички, а някои и картофи. Забучвали колчета, на които слагали етикети с името на посева и датата на посяването, за да следят поникването и развитието на растението.

И в опитното училище Лидия Стоянова уредила полупансион за децата, ползата от която е била (освен факта, че децата прекарвали повече време в училище), че „децата придобиваха навици към ред и държане, каквито в семействата по-мъчно можеха да им „присадят“: сами слагаха и раздигаха масата, свикваха да ядат прилично, да си сгъват кърпите за ядене и да ги слагат на определеното място, да си изплакват зъбите след ядене и да лягат за почивка най-малко един час.“ (Стоянова, ръкопис) Всичко това е било от голямо значение, тъй като е имало деца, които нямали изградени такива навици. По-големите деца участвали в приготвянето на обяда, като пазарували, почиствали продуктите, малките също участвали според силите си и най-малкото научавали имената на продуктите. Това е било от голямо възпитателно значение за децата, тъй като изградените навици пренасяли и въкъщи и изразявали готовност да помагат в кухнята.

Изобщо Лидия Стоянова се стреми да възпита у своите ученици самостоятелност и инициативност, като дава на всяко дете възможност свободно и творчески да изразява своите заложби. Да снабди децата с „ключета „passe-partout“, с които да могат да отворят всички врати, които срещат по пътя си – това е целта, която си поставя Лидия Стоянова. Благодарение на своя талант и усет на педагог и положените усилия тя успява да постигне тази цел, а това според нея е „най-доброто възнаграждение за учителя“ (Стоянова, ръкопис). По-късно, когато тези деца стават работници, в работата си не се различават от децата, завършили масовото училище. Напротив, стават ударници и отличници в работата, поверяват им по-специални задачи поради тяхната добросъвестност.

5. Лидия Стоянова за предимствата на метода Монтесори

Според Лидия Стоянова, за да има успех този метод и да даде макси-

мална полза за децата, той трябва да се прилага от най-ранна детска възраст. Тя разказва, че в чужбина децата постъпват в училището още от 2 години и половина. Идеалното според нея е децата да се възпитават в тази насока още от къщи, т.е. „методът да влезе и в семейството”. Възпитавани така от най-ранна детска възраст, децата без принуда и естествено „леко биха показали поразителен напредък и биха спестили и време, и сили като същевременно биха избегнали скуката на познатите колективни уроци, които в повечето случаи само спъват развитието на детето и убиват живия му интерес, тъй като го карат да се занимава с това, което учителят му предлага и то само до извъняването на звънеца. След това – следния урок – изкуствено се променя ”методичната единица” и на детето се *натрапва* друга тема, без да се обръща внимание на това, че умовете им, може би, продължават още да се интересуват и занимават с предишната” (Стоянова, 1934, 1-2).

Лидия Стоянова подчертава, че прилагането на този метод не означава, че децата се подтикват към „ранозрејство”, тъй като всяко дете работи „според силите си – някои бързо крачат и отиват напред, други по бавно, а някои дори не мърдат понякога седмици, месеци, а някога и година”. Прилагането на индивидуалния подход в обучението на децата води до положителни резултати – например в забавачницата те се научават да сричат без всякакви усилия.

Според Лидия Стоянова предимството на този метод е това, че на детето се дава възможност да се развива и изгражда личността си не по „калъп”, а самостоятелно и свободно, под въздействието на вътрешните му заложби и способности. Както не можем да накараме детето по наше желание да порасне физически на ръст дори с милиметри, така не можем да създаваме и формираме детската личност. За да се спасят от външно насилие, децата си изграждат „душежни прегради” и въпреки всичко извършват своята творческа работа – изграждат своето „аз”.

Споделяйки мнението на д-р Мария Монтесори, Лидия Стоянова призовава да помагаме на детето да прави всичко самò, с което ще проявим нашата обич към него. За детето това е щастие.

6. Методи на работа

Чрез конкретни примери Лидия Стоянова разкрива *методите*, които е използвала при обучението на децата. Един от най-важните начини за обучение, който тя сама прилага, е да показва това, за което обяснява на децата, така те по-лесно разбират и запомнят.

Лидия Стоянова се опитва да научи учениците си да изработват сами всичко, което им е необходимо. Опитва се да помогне на децата по всякакъв начин – взема ги през ваканциите у дома си или им помага да си намерят работа и мястото си в обществото.

Но тя се опитва не само да ги научи да четат, пишат и смятат. За нея най-важното е да ги научи да бъдат хора. Учи ги колко е лошо да лъжеш другите, че дори и да сгрешат, може да им бъде простено и отново да им се има доверие. Учи ги да се справят със страховете си, да се радват и гордеят с постиженията си, създава им самочувствие. Помага им да вярват в себе си. Успява чрез любовта, която децата изпитват към нея, да ги накара да се вслушат в думите ѝ. Учи ги и как да се отнасят с животните и природата около тях.

Тя мисли не само за това, което децата правят по време на училище, но и след това. Опитва се да запълни времето на учениците си и след училище, за да не се шляят и да им бъде оказано лошо влияние.

Един от основните подходи при възпитанието на децата е отношението към тях. Досега към тях са се отнасяли като към непълноценни хора. Тя обаче внимава с тяхното състояние, без да го показва.

След като се преместват в училище “Любчо Баръмов”, Лидия Стоянова настоява класът да бъде разделен на две по-малки групи и да се назначи още една учителка, защото с по-малко деца се работи по-лесно и по-ползотворно. Тя въвежда часовете по наблюдение, които са уроци по нагледно обучение направо от живота, ден за обогатяване със знания, за повдигане на интелекта. Води ги на театър, във фабрики. В извънучебно

време урежда различни кръжоци по история, физика, химия, рисуване. Учи децата сами да си правят закуската и да си помагат един на друг, след което да си почистят и измият. Преподава уроците не под форма на лекции, а чрез макети, изработени от самите деца. Така например с помощта на живата карта на България децата научават и промишлеността, и природната среда на своята страна.

След връщането им в новопостроеното училище “Св. св. Кирил и Методий” се виждат част от резултати от възпитанието на децата. Тъй като стаята е нова и чиста, децата се събуват и влизат по терлици. Не след дълго децата в другите класове (“нормалните” класове) са изпочупили и изподраскали училищното имущество, докато така наречените “изостанали деца” са запазили своята стая и имуществото изрядни. Въпреки явните успехи от методите на възпитание на Лидия Стоянова, когато Министерството на народната просвета възлага на училището в „Захарна фабрика“ и двете паралелки в София да изготвят програма за умствено изостанали деца, възникват много конфликти. Лидия Стоянова настоява да не се приравнява почти максимално програмата на умствено изостаналите деца с тази на другите и да има повече нагледност. Когато от комисията ѝ идват на проверка, дори я критикуват за това, че има прекалено голяма нагледност. Но е факт, че нейните деца се справят по-добре и по-късно самите преподаватели я молят да им послужи с методики.

7. Празници

Учениците на Лидия Стоянова са били деца, които прекарвали „неделните дни на студено из улиците със сухоежбина – без топлата храна в училищната трапезария и в същите изпокъсани дрешки“ (Стоянова, 1940, 5-6). Първата им коледна елха им се сторила особена и чужда, те не умеели да се радват, изглеждали смутени и жалки. Но постепенно започнали да оценяват прекрасното в тези моменти. Друг празник, който празнували учениците на Лидия Стоянова, бил 1 март. Също така организирали и карнавал. Първоначално децата се страхували да участват активно, но постепенно сами започнали да поемат инициативата да си подготвят карна-

валните облекла. По този повод Лидия Стоянова казва: „устройваме си празници и някакъв определен случай: винаги, когато намеря нещо, което може да достави радост на децата, занасям им го. А често една дреболийка е достатъчна.“ За тези празници децата започнали сами да поемат инициативата за подготовката – подреждането, украсата и т.н. Лидия Стоянова вярва, че децата трябва да имат празници, защото не трябва да се „позволи на делничното да завладее изцяло животът им, колкото и труден да е той“.

8. Резултатите от възпитанието при умствено закъснелите деца

За много от посетителите на отделението на Лидия Стоянова *резултатите от дейността* ѝ са невидими и непонятни, но това според нея е напълно погрешно схващане. Лидия Стоянова споделя: „Иска ми се да извикам на отиващите си опечалени посетители, че, право е, нещастия има, но в моето отделение няма вече нещастни деца – през тия 4 години те са се преобразили до неузнаваемост. Сега всички мои ученици се усмихват, постоянно са със засмени и доволни лица. А преди 4 години прибрах в отделението си намръщени, недоволни, първобитни дивачета, от разни „племена“, тъмни мозъчета без никакви прозорчета за светлото и красивото“ (Стойнова, 1934, 3-4).

Първите самостоятелни „съчинения“ на нейните ученици са писма до самата нея – „послания в самоделни, груби пликосе, залепени с брашнаена каша“.

Лидия Стоянова разговаря със своите ученици на различни теми – за Франция, за други държави, за различните видове управление, за вулканите, за планините, за животните, за растенията и т.н. Тя обосновава и подкрепя теорията си за възпитанието с една фраза на Монтен: по-добре „една добре настроена, отколкото добре напълнена глава“. Разбира, че не може да се очаква бавноразвиващите се деца да се превърнат в „чудодеца“, но подчертава, че могат да станат по-културни, по-човечни. Неотде-

лени в специални класове, бавноразвиващите се деца биха били унищожени като личности. Благодарение на специалното обучение по метода на Мария Монтесори децата се преобразяват, „оживяват“ и стават повече или по-малко работоспособни. Педагозите, възпитателите, преподавателите са длъжни да разберат, открият и задоволят нуждите и изискванията на децата. По този начин ще им бъде дадена възможност да станат членове на обществото (Стоянова, 1934, 3-4).

„Като наблюдавам децата – и нормалните, и закъснелите – пише Лидия Стоянова, – виждам, че последните след няколкогодишно обучение в много отношения оставят зад себе си одарените умствено връстници“. Споменава, че за един период от 10 години е изпратила 3-4 деца в нормално училище, от които едно е завършило „с добър успех четвърто отделение, учи първи клас и сега работи в една работилница“, а за другите няма данни за по-нататъшното им развитие. Но като правило това са „едни щастливи изключения“, докато общата маса напредва бавно. По отношение на резултатите от своята работа Лидия Стоянова споменава и друго: „Впрочем, мога да се похваля и за блестящия резултат: миналата година, за пръв път в нашето училищно дело, мой ученик се яви на изпит за завършено основно образование в нормално училище. Писмената му работа по български език беше между най-хубавите, за да не кажа най-хубавата.“ Според Лидия Стоянова благодарение на метода Монтесори нейните ученици са успели да се справят добре в социалния живот, проявили са се като добри работници, получавали са повишения и са се задържали на работа (Стоянова, 1941, 4-8).

Резултатите от своята преподавателска дейност Лидия Стоянова вижда на един по-късен етап. Тогава, когато учениците ѝ идват до училище и ѝ разказват за своите успехи в учението и за своите неуспехи, породени от семейната им обремененост или от самото им умствено развитие.

Заклучение

Днес, когато е модерно да се говори за интеграцията на децата със

специални образователни потребности в общообразователните училища, е необходимо да се обърнем и към творчеството и делото на пионерите в тази област. Един от тези дейци е Лидия Стоянова, посветила голяма част от живота си на работата с умствено изостаналите деца, при работата с които прилага за първи път в България метода Монтесори. Работейки при невероятно трудни условия и отдавайки цялата си любов и грижа за възпитанието и обучението на тези деца, тя постига много добри резултати, въпреки че в началото липсват двата основни фактора – средата и дидактическият материал. Постигнатите резултати при работата с бавноразвиващите се деца по метода Монтесори Лидия Стоянова постига най-вече благодарение на личните си качества, обичта към децата и всеотдайността в работата, което показва голямото значение на личностния фактор при прилагането на този метод.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архивни документи:

Лекарски, Ив. Г. Начало и развой на учебно-възпитателните и здравни грижи към децата в София с душевни и физически недостатъци. 1881–1945 год., С., 1955 (ръкопис).

Стоянова, Л. Моята пътека в педагогията към сърцата на децата (ръкопис, недатиран).

2. Списание „Свободно възпитание“ – всички годишници

3. Литература

Бойчев, Б., С. Израел. Параскев Стоянов. С., Медицина и физкултура, 1971.

Стоянова, Л. (1932) Няколко думи за метода Монтесори. – Свободно възпитание,

г. XI, кн. 1-2, 37-42.

Стоянова, Л. (1934) *Монтесорските училища в България.* – Свободно възпитание, г. XIII, кн. 1-2, 60-64 („Страница Монтесори“).

Стоянова, Л. (1934) *Резултатите от четиригодишната ми работа.* – Свободно възпитание, г. XIII, кн. 3-4, 148-154 („Страница Монтесори“).

Стоянова, Л. (1935) *Из живота на нашето опитно училище.* – Свободно възпитание, г. XIV, кн. 1–2.

Стоянова, Л. (1936) *Методът Монтесори приложен в отделението за умственоза-къснели деца.* – Свободно възпитание, г. XIV, кн. 5-6, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1938) *Детски градини – детски домове.* Свободно възпитание, г. XVI, кн. 7-8, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1940) *Свобода и дисциплина у Монтесори.* – Свободно възпитание, г. XIX, кн. 1-2, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1940) *Делнични и празнични дни.* – Свободно възпитание, г. XVIII, кн. 5-6, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1941) *Детски прояви под слънцето на свободата.* – Свободно възпитание, г. XIX, кн. 5-6, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1941) *Резултатите.* – Свободно възпитание, г. XIX, кн. 4-8, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1942) *Избухвания.* – Свободно възпитание, г. XX, кн. 7-8, („Страница Монтесори“)

Стоянова, Л. (1942) *Дългът ни към детето.* - Свободно възпитание, г. XXI, кн. 3-4, („Страница Монтесори“)

Терзийска, М. (2013) *Димитър Кацаров и движението за ново възпитание.* Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

Приложение

Устав на българското дружество „Монтесори“¹³

Чл. 1. Основава се *българско дружество „Монтесори“* със седалище в София.

Чл. 2. То е член на международното дружество *„Монтесори – АМИ“*, чиято главна задача е да защитава правата на детето от неправилната намеса на възрастните през периода, когато то формира своята личност.

Чл. 3. Целта на дружеството е:

а) Да разпространява в България всред нашите учители – чрез сказки, системни курсове и подходяща книжнина – образователният метод на д-р Мария Монтесори.

б) Да урежда специални курсове за подготвяне учители по метода Монтесори.

в) Да открива или подпомага откриването на училища Монтесори за практическа демонстрация на този метод за обучение.

г) Да издава или подпомага издаването на книжнина върху този метод.

д) Да дава сведения за монтесорианските училища в другите страни.

е) Да защитава метода от всякаква злоупотреба с неговото име от теоретично и от практическо изопачаване.

ж) Дружеството е единствен авторизиран от самата д-р М. Монтесори представител в България на нейния метод, за да не стават казаните по-горе погрешни тълкувания и изопачавания на метода, както е ставало вече в някои страни.

Дружеството е на разположение за предварително преглеждане на всеки доклад върху метода Монтесори.

Чл. 4. Член на дружеството може да бъде всеки, който съчувствува на този метод.

Чл. 5. Орган на дружеството е страница *„Монтесори“*, която ще се печати в *„Свободно възпитание“* – София.

Чл. 6. Дружеството може да има клонове и в провинцията.

Чл. 7. Приходите на дружеството са:

а) Членска вноска 20 лв. годишно.

б) Доходи от негови издания и инициативи.

в) Доходи от сказки и курсове.

г) Дарения.

Чл. 8. Дружеството плаща годишна вноска на Централното „АМИ“ 20% от своите приходи.

Чл. 9. Дружеството се ръководи:

а) От общо годишно събрание.

б) От управително тяло, съставено от трима души и двама проверителни членове, всички избрани от общото годишно събрание за срок от три години.

Чл. 10. Общото събрание се свиква от Управителното тяло. То е законно, ако на него са се явили половината членове. Ако на определения час не се явят нужното число членове, събранието се отлага за след един час, и решенията му са законни, колкото членове и да са се явили.

Чл. 11. Управителното тяло е юридическият представител на дружеството.

Чл. 12. Общото събрание се занимава с отчета за изтеклата година, предстоящата дейност на дружеството и избиране на ново управително тяло и проверители, когато срокът им изтече.

Чл. 13. Управителното тяло свиква членовете на извънредни заседания и всеки път, когато това е нужно или когато се пожелае от $\frac{1}{4}$ от членовете му с писмено заявление до Управителното тяло.

Чл. 14. Проверката на приходо-разходите на дружеството става от двамата проверители, избрани от общото събрание.

Чл. 15. Всички разпореждания, подписани от председателя на дружеството или неговия заместник и секретар, са законни.

Чл. 16. При разтуряне на дружеството всичко, що му принадлежи, се предава на „Българската секция от международната лига за ново възпитание“, а, ако тя е престанала да съществува, - на редакцията на „Свободно възпитание“.

Чл. 17. Дружеството има свой кръгъл печат с надпис: „Българско дружество
Монтесори“ – София.

(Утвърден от Министъра на Вътр. Работи с № 9418 от 30 юний 1934 г.)

- ¹ Терзийска, М. Димитър Кацаров и движението за ново възпитание. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2013.
- ² Лекарски, Ив. Г. Начало и развой на учебно-възпитателните и здравни грижи към децата в София с душевни и физически недостатъци. 1881–1945 год., С., 1955 (ръкопис).
- ³ Стоянова, Л. Моята пътека в педагогията към сърцата на децата (ръкопис, недатиран).
- ⁴ Association Montessori Internationale.
- ⁵ Уставът на дружеството е утвърден от Министъра на вътрешните работи с № 9418 от 30 юни 1934 г. (Свободно възпитание, г. XIII, 1934, кн. 1-2, с. 58-60, „Страница Монтесори“. Страницата се поддържа от Лидия Стоянова). Вж. в приложение „Устав на българското дружество „Монтесори“.
- ⁶ Списанието излиза без прекъсване от 1922 до 1944 г., по 10 книжки годишно (Терзийска, 2013).
- ⁷ В статията се използва оригиналната терминология от онова време за децата със специални образователни потребности. На педагогическия конгрес в Париж през 1932 г. д-р Симон, сътрудник на Бине при съставянето на „стълбицата“ за измерване на умственото развитие, обявил, че децата с проблеми в умственото развитие трябва задължително да се наричат не „ненормални“, а „умственозакъснели“ и „бавноразвиващи се“ (Стоянова, 1934, 3-4).
- ⁸ По-късно там се помещава II помощно училище.
- ⁹ По-късно училището се премества в пететажна сграда на ъгъла на улиците „Иван Вазов“ и „6 септември, но е разрушено при бомбардировка на 30.III.1944 г.
- ¹⁰ Това са данни, посочени от Лидия Стоянова в ръкописа ѝ, но вероятно тези съобщения се появяват през 1929, тъй като тя е командирована в Рим на 15.I.1930 г.
- ¹¹ По това време в София съществуват само две отделения за бавноразвиващи се деца – едното в училище „Св. св. Кирил и Методий“ с учител Щастлив Воденичаров, а другото в училище „Васил Априлов“ с учителка Иванка Негенцова (съпруга на проф. Христо Негенцов).
- ¹² През 1927–1930 г. работи на две места – сутрин в училището на Кузмина, а следобед – в курсовете в прогимназия. Авторката посвещава голяма част на разказ за организацията и дейностите в училището.
- ¹³ Авторът запазва оригиналния правопис, с някои малки поправки.

Гл. ас. д-р Милка Терзийска,
СУ „Св. Климент Охридски“,
Факултет по начална и предучилищна педагогика,
Бул. „Шипченски проход“ № 69А
1574 София
e-mail: milka_terziyska@abv.bg

Milka TERZIYSKA, PhD, Assistant Professor
University of Sofia “St. Kliment Ohridski”,
Faculty of Pre-school and Primary School Education ,
Bul. “Shipchenski Prohod” 69A
1574 Sofia
e-mail: milka_terziyska@abv.bg